

Europa

Jak już była mowa w poprzednim rozdziale, Europa może być traktowana jako gigantyczny półwysep stanowiący część kontynentu Eurazji. Jednak ze względu na czynniki historyczne i odrębność kulturową zwyczajowo jest wyróżniana jako osobny kontynent. Powszechnie przyjęty jest podział kontynentu europejskiego na cztery duże jednostki: Europa Wschodnia, Północna, Zachodnia i Południowa. Nie ma jednak zgody co do tego, jak przebiegają granice pomiędzy tymi jednostkami. Najwięcej wątpliwości budzi przebieg granic Europy Wschodniej. Zwykle przyjmuje się, że granica pomiędzy Europą Wschodnią i Zachodnią przebiega najkrótszą drogą pomiędzy Zatoką Gdańską nad Morzem Bałtyckim a Zatoką Odeską nad Morzem Czarnym. Nie wszyscy jednak się z takim podziałem zgadzają. Dlatego możemy spotkać się z pojęciem **Europy Środkowej** (która obejmuje: Niemcy, Polskę, Czechy, Słowację, Węgry i Austrię), czy nawet **Europy Środkowo-Wschodniej** (Polska, Czechy, Słowacja, Węgry, Rumunia, Bułgaria, Albania i kraje powstałe po rozpadzie Jugosławii). Zwolennicy takiego podziału zaliczają do Europy Wschodniej jedynie kraje powstałe po rozpadzie Związku Radzieckiego. O ile pierwszy z przedstawionych podziałów (granica pomiędzy Zatoką Gdańską i Odeską) ma uzasadnienie w budowie geologicznej, to wszystkie inne opierają się na przebiegu granic pomiędzy poszczególnymi państwami, różnicach kulturowych i zróżnicowaniu poziomu rozwoju gospodarczego. W Europie od wieków mówi się o istnieniu cywilizacji zachodniej (w domyśle tej lepszej, nowocześniejszej) i wschodniej. To oczywiste, że żaden kraj nie chce być zaliczany do cywilizacji wschodniej (w domyśle tej gorszej, prymitywnej, dzikiej). Nawet jeżeli ten podział jest całkowicie pozbawiony sensu.

Europa, pod względem powierzchni jest jednym z najmniejszych kontynentów (mniejsza jest tylko Australia), ale jest równocześnie kontynentem silnie rozczłonkowanym, o bardzo urozmaiconej linii brzegowej. Półwysep Skandynawski, oddzielony od kontynentu przez Morze Bałtyckie (z wąskimi zatokami Botnicką i Fińską) oblewają od północy wody mórz: Białego, Barentsa i Norweskiego. Pomiędzy Morzem Bałtyckim a Morzem Północnym leży Półwysep Jutlandzki i Wyspy Duńskie, Wyspy Brytyjskie oddziela od kontynentu wąski Kanał La Manche (do Europy należy także leżąca na Oceanie Atlantyckim Islandia oraz arktyczne wyspy Spitsbergen i Nowa Ziemia). Zachodnie wybrzeża kontynentu oblewa Ocean Atlantycki, z klinowatą Zatoką Biskajską, „wciśniętą” między wybrzeża Francji i Hiszpanii. Na Południu leżą trzy duże półwyspy: Iberyjski (oddzielony od Afryki wąską Cieśni-

na Gibraltarską), Apeniński i Bałkański, przedzielone odgałęzieniami Morza Śródziemnego. Na Morzu Śródziemnym leży szereg wysp, z których największe to: Korsyka, Sardynia, Sycylia i Kreta.

Ukształtowanie powierzchni, budowa geologiczna

Najstarszym elementem budowy geologicznej jest prekambryjska tarcza¹, rozpościerająca się na obszarze Europy Wschodniej i Północnej. W późniejszych epokach geologicznych pokryły ją osady płytkich mórz, tworzące na jej powierzchni **Platformę Wschodnioeuropejską**. Stara tarcza krystaliczna wynurza się na powierzchnię tylko w dwóch miejscach: nad Morzem Czarnym (Tarcza Ukraińska) i na Półwyspie Skandynawskim (Tarcza Bałtycka, zwana też Fennoskandzką). Ukształtowanie powierzchni Europy Wschodniej jest więc zdecydowanie monotonne. Od gór Ural na wschodzie, aż po Karpaty i wybrzeża Bałtyku, od Morza Barentsa na północy, aż po Morze Kaspijskie i Czarne rozciąga się równinna **Nizina Wschodnioeuropejska**. Inaczej jest w przypadku Europy Północnej (Półwysep Skandynawski wraz z nadsadą). Tam, w czasie orogenezy kaledońskiej wypiętrzone zostały Góry Skandynawskie, dzisiaj mocno już zniszczone, o łagodnych kopulastych szczytach. Podczas tej orogenezy powstały także góry Timan (na zachód od Uralu) oraz góry na północy Wielkiej Brytanii i Irlandii (między innymi: Góry Kaledońskie, g. Grampian, G. Penińskie)². Północne i południowe wybrzeża Półwyspu Skandynawskiego bardzo się od siebie różnią. Na północy wybrzeże stromo opada ku wodom Morza Północnego i Norweskiego, a w głąb lądu wcinają się wąskie, kręte zatoki o stromych ścianach. Są to **fiordy**, dawne doliny rzeczne pogłębione i poszerzone przez spływające nimi lodowce (takie wybrzeża nazywamy **wybrzeżem fiordowym**). Na południu zbocza Górska Skandynawskich łagodnie opadają ku nadmorskim nizinom, a wybrzeże (**wybrzeże szkiepowe**) usiane jest tysiącami małych skalistych wysepek. Te wysepki to wystające nad powierzchnię wody **mutony**, progi (pagórki) skalne wygładzone z jednej strony przez przesuwający się po nich lodowiec. W plejstocenie Półwysep Skandynawski był miejscem, w którym tworzył się lodowiec obejmujący swoim zasięgiem ziemie Europy Wschodniej i Zachodniej. Ślady jego obecności są doskonale widoczne na nizinach ciągnących się od Zatoki Biskajskiej aż po brzegi Morza Bałtyckiego (występują tam wały morenowe i jeziora polodowcowe). Na południu od pasa nizin (Nizina Francuska, Nizina Niemiecka, Nizina Polska) leży pas wyżyn i gór powstałych podczas

¹ Nazywana tarczą fennosarmacką.

² Ślady fałdowań kaledońskich napotkamy także w Sudetach i G. Świętokrzyskich.

orogenezy hercyńskiej³. Obejmuje on północno-zachodnią część Półwyspu Iberyjskiego, niemal całą Francję (Masyw Centralny, Wogezy), południową część Wysp Brytyjskich, południowe Niemcy (Schwarzwald, góry Harz), Czechy (Masyw Czeski) i Polskę (Sudety i Góry Świętokrzyskie). Powstałe wówczas góry zostały niemal całkowicie zrównane w kolejnych epokach geologicznych. Jednak podczas orogenezy alpejskiej zostały **odmłodzone**, pocięte uskokami i wydźwignięte w górę. Południową część Europy Zachodniej zajmują młode, wysokie góry wypiętrzone w czasie orogenezy alpejskiej. Są to **Alpy**⁴, najwyższe góry Europy, i Karpaty. Europa Południowa obejmuje trzy duże półwyspy: Pirenejski, Apeniński (słynny „włoski but”) i Bałkański. Jest to najbardziej górzysta część kontynentu, z pasmami górskimi wypiętrzonymi podczas orogenezy alpejskiej⁵. Są to: Góry Betyckie, Pireneje, Apeniny, Góry Dynarskie, Bałkany (Stara Planina) i Rodopy. Obszary nizinne napotykamy jedynie na morskich wybrzeżach oraz w miejscu dawnych zapadłisk tektonicznych i zatok morskich, które oddzielają od siebie pasma górskie (np. Nizina Wołoska pomiędzy Karpatami a Bałkanami lub Nizina Padańska pomiędzy Apeninami a Alpami).

Klimat

Większa część Europy leży w strefie klimatu umiarkowanego. Jedynie najdalej na północ wysunięte krańce Półwyspu Skandynawskiego i Europy Wschodniej mają mroźny klimat okołobiegunowy, natomiast Europa Południowa leży w strefie klimatu podzwrotnikowego, zwanego tu **śródziemnomorskim**. W przypadku Europy nie możemy jednak mówić o wyraźnych, równoleżnikowych strefach klimatycznych, wiąże się to ze zróżnicowanym ukształtowaniem powierzchni (wysokie góry stanowią barierę dla przemieszczających się mas powietrza) i z oddziaływaniem prądów morskich. Zachodnie wybrzeża Europy, Wyspy Brytyjskie i północne wybrzeża Półwyspu Skandynawskiego opływają ciepłe prądy morskie: Prąd Zatokowy (czyli **Golfstrom**) i Prąd Norweski. Podnoszą one nie tylko temperaturę wód morskich⁶, ale także i mas powietrza, które się nad nimi znajdują. Dlatego Euro-

³ Pas nizin północnych również objęła orogeneza hercyńska, ale powstałe wówczas góry zostały całkowicie zniszczone, między innymi na skutek niszczącej działalności lodowców w plejstocenie.

⁴ Najwyższy szczyt Mont Blanc, 4807 m n.p.m.

⁵ Z wyjątkiem wspomnianej wcześniej północno-zachodniej części Półwyspu Iberyjskiego.

⁶ Fińskie porty nad Bałtykiem często zamarzają zimą, podczas gdy porty na wybrzeżach Norwegii są przez cały rok dostępne dla żeglugi.

pa Północna i Wyspy Brytyjskie są „cieplejsze” niż ziemie leżące w głębi kontynentu Eurazji na tych samych szerokościach geograficznych. W Azji Północnej, w okolicach Koła Podbiegunowego panuje mroźny klimat okołobiegunowy, na Półwyspie Skandynawskim natomiast klimat umiarkowany chłodny.

Dwa najważniejsze czynniki decydujące o cechach klimatu w Europie to szerokość geograficzna i odległość od zbiorników wodnych (mórz i oceanów). Ponieważ woda i ląd inaczej nagrzewają się i inaczej magazynują ciepło, w Europie obszary leżące w pobliżu oceanu (morza) mają klimat znacznie łagodniejszy, z deszczowym, ale zwykle chłodnym latem i łagodną zimą (często deszczową, ale zwykle bez opadów śniegu). Decyduje o tym właśnie sąsiedztwo zbiorników wodnych, latem chłodnych, zimą cieplejszych niż ląd. Taki typ klimatu nazywamy **klimatem morskim** (lub oceanicznym). W miarę jak oddalamy się od wybrzeża, klimat staje się coraz surowszy. Lata są upalne i suche, zimą zdarzają się bardzo silne mrozy i obfite opady śniegu (choć generalnie im dalej od wybrzeża, tym opady są niższe), taki typ klimatu nazywamy **klimatem kontynentalnym**. Klimat umiarkowany ciepły morski panuje we Francji (z wyjątkiem południowych krańców), na Wyspach Brytyjskich i na Półwyspie Skandynawskim (z wyjątkiem części północno-wschodniej, gdzie występuje klimat umiarkowany chłodny morski). Klimat umiarkowany kontynentalny panuje w Europie Wschodniej (chłodny na północy, ciepły i suchy na południu). Polska i Niemcy leżą w strefie **klimatu umiarkowanego przejściowego**, nie ma on (jak sama nazwa wskazuje) ani cech typowo morskich, ani też typowo kontynentalnych. Zdarzają się nagle załamania pogody, długotrwałe letnie susze, lub odwrotnie – długotrwałe opady. Możliwe są nagle ocieplenia zimą i silne wiosenne (lub jesienne) przymrozki.

Europa Południowa to strefa klimatu śródziemnomorskiego (jest to klimat podzwrotnikowy morski) z łagodnymi deszczowymi zimami i suchym, często upalnym latem. Nawet zimą temperatura na wybrzeżu rzadko spada poniżej zera⁷, latem utrzymuje się na poziomie 25–30°C.

Flora i fauna

Europa to kontynent gęsto zaludniony, którego ziemie od wieków są intensywnie zagospodarowywane przez człowieka. Niewiele pozostało

⁷ Klimat śródziemnomorski jest właściwie klimatem morskim ciepłym i wilgotnym. Jedynie z dala od wybrzeża, za barierą wysokich gór występuje jego odmiana kontynentalna, sucha, ze znacznie surowszymi zimami. Taki klimat panuje na przykład we wnętrzu Półwyspu Bałkańskiego.